

СЪСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМИ И РАЗВИТИЕ НА АГРАРНИЯ СЕКТОР НА БЪЛГАРИЯ В РАМКИТЕ НА ОБЩАТА СЕЛСКОСТОПАНСКА ПОЛИТИКА
STATE, PROBLEMS AND DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR IN BULGARIA UNDER THE COMMON AGRICULTURAL POLICY

Нели Бенчева
Nelly Bencheva

Аграрен университет - Пловдив
Agricultural University - Plovdiv

E-mail: bencheva@gmail.com

Резюме

Целта на статията е да се анализира и оцени състоянието, като се разкрият проблемите и се посочат основните перспективи на развитие на аграрния сектор в рамките на Общата селскостопанска политика (ОСП).

Изследването на състоянието и проблемите на развитие на аграрния сектор под въздействието на ОСП се извършва в две части. В първата част са изследвани и анализирани състоянието на аграрния сектор - растениевъдният и животновъдният отрасъл, производствената и социално-икономическата структура на земеделските стопанства, свързани с промените в резултат на прилагането на ОСП. Анализирани са два главни периода - преходен и предприсъединителен (до 2007 г.) и следприсъединителен период (след 2007 г.). Използвани са официалните статистически данни на Министерството на земеделието и храните (МЗХ) и Националния статистически институт (НСИ).

Втората част на изследването разкрива основните проблеми на развитие на аграрния сектор в условията на прилагане на ОСП. При анализа на проблемите са използвани данни и от анкетно проучване на земеделски производители, преработватели на земеделски суровини и експерти по земеделие и храни относно проблемите, перспективите на развитие на аграрния сектор през призмата на ОСП.

Въпреки стабилизацията на макроикономиката, особено след членството на страната ни в ЕС, резултатите в аграрния сектор през последните години са далече под неговите потенциални възможности на ефективно използване на производствените ресурси за производство на висококачествени и конкурентни на вътрешния и международния пазар продукти. Конкурентният натиск върху българското земеделие на вътрешния и външния пазар с присъединяването на България към ЕС нараства.

Abstract

The purpose of this paper is to analyze and evaluate the state by revealing the problems and identify the main perspectives of the agricultural sector development under the Common Agricultural Policy (CAP).

The study of the state and problems of the agricultural sector development under the impact of the CAP is done in two parts. The first part analyzes the state of agriculture, crop and livestock sector, production and socio-economic structure of agricultural holdings related to the changes resulting from the implementation of the CAP. Two main periods are analyzed – the period of transition and accession up to 2007 and the after-accession period, after 2007. Official statistics data of the Ministry of Agriculture and Food and the National Statistical Institute (NSI) are used.

The second part of the study reveals major problems of the development of agriculture in terms of implementing CAP. The analysis of issues uses data from the survey of farmers, processors of agricultural raw materials and experts in agriculture and food concerning the problems, prospects of development of the agriculture in the light of CAP.

Despite the stabilization of macro economy, especially after the country's membership in the EU, the results of the agricultural sector in recent years have been far below the potential for efficient use of inputs for production of high quality and competitive products to the domestic and international market. Competitive pressure on Bulgarian agriculture on the domestic and foreign market has increased with the accession of Bulgaria to the EU.

Ключови думи: аграрен сектор, състояние, земеделски стопанства, проблеми, ОСП.

Key words: agricultural sector, state, holdings, problems, CAP.

ВЪВЕДЕНИЕ

Присъединяването на страната ни към ЕС изправи аграрния сектор пред нови предизвикателства: ОСП, общ пазар, общи правила и стандарти, силна конкурентна среда, разширен достъп на българските производители до пазара на ЕС, както и навлизане на съвременна техника и технологии в селското стопанство. Практическото им реализиране има за цел постигане на по-добра пазарна ориентация на земеделските стопанства, получаване на по-добри доходи на заетите в сектора и подобряване на качеството и стандарта на живот.

Въпреки стабилизацията на макроикономическата среда след 2007 г. и прилагане на политиката на ОСП за подпомагане и развитие на селските райони социално-икономическите резултати в аграрния сектор са далече под неговите потенциални възможности за ефективно използване на производствените ресурси и осигуряване на висококачествени и конкурентни продукти на вътрешния и международния пазар.

Целта на статията е да се анализира и оцени състоянието, като се разкрият проблемите и се посочат основните перспективи на развитие на аграрния сектор в рамките на ОСП. За нейното постигане са решени следните задачи: анализ на състоянието и развитието на аграрния сектор; анализ на състоянието и развитието на земеделските стопанства; анализ на проблемите и основните причини за ниското равнище на ефективност и конкурентоспособност на аграрния сектор в светлината на ОСП.

МАТЕРИАЛ И МЕТОДИ

Проучването на състоянието и развитието на аграрния сектор е разделено на два етапа. Първият етап обхваща периода 1990-2006 г. Този етап включва прехода на българското земеделие от централно-планово към пазарно стопанство и предприемчивия период на страната към ЕС - 2000-2006 г. Периодът се характеризира с интензивна подготовка на сектора за интегриране към европейските структури. Вторият етап обхваща периода след 2007-2010 г. Това е периодът на пълноправно членство на страната в ЕС. През този период аграрният сектор се развива в съответствие с ОСП.

Анализът и оценката на състоянието и развитието на аграрния сектор се прави въз основа на използване на официални статистически данни, публикувани в бюлетините на Дирекция "Агростатистика" на МЗХ и НСИ. Използвани са методите на дескриптивната статистика: събиране и обработка на официални статистически данни. За разкриване на състоянието и основните проблеми на развитие на аграрния сектор в рамките на ОСП са

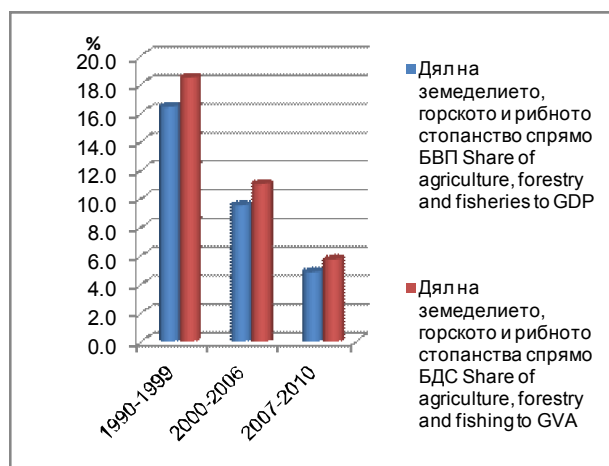
използвани данни от анкетно проучване. Събирането на първичната емпирична информация се осъществи през периода януари-април 2012 г. Анкетната карта включваше три вида въпроси: затворени, с предварително разработени варианти на отговори; дихотомни и полуоткрити въпроси, с предоставена възможност за изразяване на собствено мнение.

Проучването се проведе с представители на аграрния сектор от Пловдивска, Пазарджишка и Хасковска област. От избраните на случаен принцип 65 представители коректна анкетна карта представиха 91%. От участвалите в анкетното проучване 64,4% са земеделски производители. От тях 32,2% са представители на частни сдружения (агрофирми). Делът на едноличните търговци и на представителите на семейни ферми е 15,3%. Преработвателите на земеделски суровини са 8,5%. Експертите от националните, областните и общинските земеделски служби са 22%. Представителите на консултантските служби и търговските фирми са 5,1%. От общия брой на участвалите в анкетното проучване 15,3% са оперативни мениджъри, 18,6% са функционални мениджъри, 42,4% са висши ръководители. Делът на специалистите експерти е 23,7%.

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

Състояние и развитие на аграрния сектор Първи етап - 1990-2007 г. Характерни особености и промени

- През този етап на развитие брутният вътрешен продукт (БВП) на страната намалява (фиг. 1). Тази негативна тенденция е обусловена от тежките ико-

Източник: Данни на НСИ
Source: Data of NSI

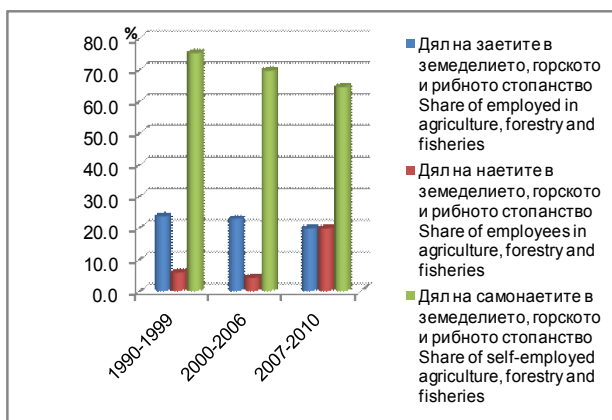
Фиг. 1. Дял на земеделието, горското и рибното стопанство спрямо брутния вътрешен продукт (БВП) и брутната добавена стойност (БДС)

Fig.1. Share of agriculture, forestry and fisheries to gross domestic product (GDP) and gross value added (GVA)

мически условия на развитие на земеделието. Преходният период на трансформация на земеделието се оказва сложен и продължителен процес. Определено може да посочим, че настъпилите промени през този период продължават да имат негативни ефекти върху развитието на земеделието в страната и след 2007 г. Аграрният сектор все още не може да възстанови загубите от тоталното ликвидиране на дълготрайни материални активи като сгради, машини, хидромелиоративни съоръжения, трайни насаждения, племенни животни и др. (Bencheva, 2011).

• Социално-икономическите преобразувания в аграрния сектор се характеризират с реституция на земята, с ликвидиране на определени видове производства и на старите кооперативни земеделски стопанства, както и с високи нива на безработица в селските райони. Всичко това оказва съществено влияние върху равнището на заетостта (фиг. 2). Делът на заетите в отрасъла към края на преходния период достига 24%. Главна причина за увеличението са

Източник: Данни на НСИ
Source: Data of NSI

Фиг. 2. Заетост в аграрния сектор
Fig. 2. Employment in the agricultural sector

дългото задържане на високите нива на безработица, които принуждават хората да търсят препитание в земеделието. Завърналите се в отрасъла се заеха предимно с развитие на екстензивно земеделие, без да притежават необходимите знания и образование за конкретните земеделски дейности, без достъп до капитали, с които да подобрят и развият своите стопанства. Като цяло високото ниво на безработица е критичен фактор за бедността в селските райони, където безработицата е 2-3 пъти по-висока в сравнение с големите градове. Ефектът от прилагане на мерките за модернизиране на земеделските стопанства, навлизането на нова, съвременна техника и оборудване се отрази върху намаляване на заетите в отрасъла след 2007 г. с (17%). За сметка на това над 4 пъти се

увеличават наетите по трудови договори, пенсионерите и безработните. Основно те разчитат на земеделието като на допълнителен източник на доход.

• Неблагоприятна е възрастовата структура на заетите в земеделието. Особено нисък е дялът на младите хора. Само около 12,5% от работещите в земеделието са на възраст под 35 години. Висок е дялът на хората на възраст над 64 г. (28%). Следователно повече от половината от наетите в аграрния сектор са на пенсионна или предпенсионна възраст. Неблагоприятните социално-икономически условия и фактори предопределят и ниското равнище на производителността на труда в земеделието (табл. 1).

• Производителността на труда е най-ниска в земеделието в сравнение със секторите индустрия и услуги. В рамките на аграрния сектор е налице неблагоприятна тенденция на спад на производителността на труда. Ниската производителност в растениевъдството в много голяма степен се дължи на неблагоприятните процеси, свързани с трансформацията на земеделските площи (Slavova and others, 2008). В сравнение с предприсъединителния период (2006 г.) намалението се е 4%. Респективно тази тенденция на намаление се наблюдава и при обработваемата земя. През преходния и предприсъединителния период нейният дял в площта със селскостопанско предназначение (ПССП) съответно е 77% и 55%. Едва след периода на присъединяване започва тенденция на увеличаване на обработваемата земя.

• Увеличаване на обработваемата земя се наблюдава основно при някои индустриални и маслодайни култури (3,5 пъти), тютюна (1,63%), слънчогледа (6,9%), някои зърнени култури - ечемик (29%) и др. Разкритите тенденции, ако се запазят, могат да влошат структурата на аграрния сектор. На практика това означава, че земеделските стопанства се развиват, без да подобряват конкурентоспособността си. Те загубват позициите си на вътрешния пазар. Такива сектори, като зеленчукопроизводство, плодощедро производство, производство на ядки, месопроизводство, млекопроизводство, трудно се справят с внесената продукция от съседни балкански страни като Турция, Гърция, Македония, както и от страните в Близкия изток и от Китай. Износът за страни от ЕС също е труден, тъй като земеделските производители там работят с по-високи субсидии и доставят продукцията на пазара с по-ниски цени.

• Динамично се променя процентното съотношение между животинската и растителната продукция през периодите на развитие на аграрния сектор. В началото на преходния период (1989 г.) съотношението съответно е 55:45. В края на периода (1999 г.) то е 49:51. В края на предприсъединителния период (2005 г.) то е 37:63. Икономическият колапс на животновъдния

Таблица 1. Равнище на производителността на труда по икономически сектори
Table 1. Level of productivity by economic sectors

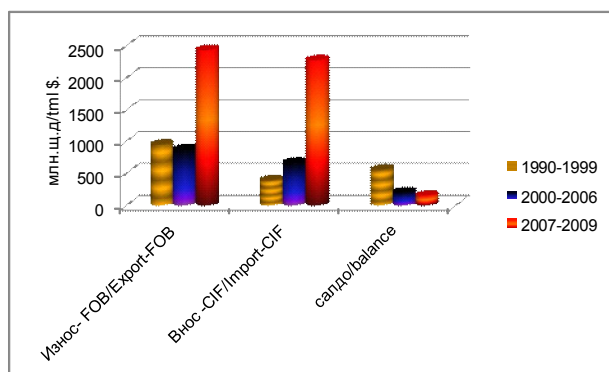
Икономически сектори/Показатели Economic sectors/ Indicators	2000-2006	2007-2010	Изменение, %, Change, %
Земеделие/Agriculture			
БДС на един зает, лв. GVA per employee, lv	4521	4461	98,6
БДС на един човекочас, лв. Value added per man hour, lv	3,1	3	96,4
Индустрия/Industry			
БДС на един зает, лв. GVA per employee, lv	9869,6	17178,3	174
БДС на един човекочас, лв. Value added per man hour, lv	5,8	10,1	174
Услуги/Services			
БДС на един зает, лв. GVA per employee, lv	9760,1	16500,2	169
БДС на един човекочас, лв. Value added per man hour, lv	5,7	9,8	171

Източник: Данни на НСИ/Source: Data of NSI

отрасъл продължава почти в рамките на целия преходен период. Провежданите структурни реформи в сектора се съпровождат с драстичен спад в броя на млечните животни и производството на мляко и млечни продукти. Броят на млечните крави и производството на сурово краве мляко намалява близо 2 пъти. Със стабилизирането на икономиката се наблюдава постепенно възстановяване на млечния сектор и той започва да се подготвя за пълноправно членство в ЕС. Млечният сектор през периода 2000-2006 г. се развива под влияние на перспективата за членство в ЕС и ефективно използване на средствата по програма САПАРД и наличните национални ресурси. Включването му като приоритетен отрасъл в Националния план за развитие на земеделието и селските райони 2000-2006 г. има за цел усвояване на средствата от европейските фондове и националните ресурси за инвестиции в млекопроизводството и млекопреработката. Главната цел е възстановяване на сектора и подобряване на качеството и конкурентоспособността на млечните продукти. Намаляването на броя на животните, ниската средна млечност, непълноценното хранене вследствие на недостига на фураж доведоха до намаляване както на общото количество на произведеното мляко, така и до снижаване на средния добив на мляко. Средната млечност на една крава през 2007 г. е 3319 л, което е с 7,8% по-малко спрямо 2006 г. Средната млечност на млечните крави в България е около 2 пъти по-ниска от средната за страните в ЕС.

- Един от основните фактори за възстановяване и постигане на бърз икономически растеж и по-високи доходи в аграрния сектор през анализирания период е развитието на външната търговия. Въпреки неблагоприятната тенденция на запазване на отрицателно търговско салдо при общия стокообмен на страната при търговията с аграрни стоки и през трите периода се формира положително търговско салдо (фиг. 3).

През периода 2000-2006 г. се отбелязва намаляване на аграрния износ в стойностно изражение спрямо 1990-1999 г. От една страна, причини са нестабилната политическа обстановка на Балканския

Източник: МЗХ, Агростатистика
 Source: MAF, Agro statistics

Фиг. 3. Търговия с аграрни продукти
Fig. 3. Trade of agricultural products

регион, финансовата нестабилност в Русия и в страните от Източна Азия, а от друга страна, климатичните условия доведоха до намаляване на селскостопанското производство на някои основни експортно определящи селскостопански стоки.

Втори етап – 2007-2010 г. Особености и приоритети

От началото на демократичните промени и след приемането на България в ЕС през 2007 г. аграрният сектор продължава да играе важна роля в икономиката на страната.

- Голямото предизвикателство, пред което се изправя земеделският отрасъл след 2007 г., е **съчетаване на общата селскостопанска политика с националната аграрна политика**. Целта е постигането на хармонизация на тези политики чрез разработване на стратегически приоритети и цели за превръщането на аграрния сектор във високоефективен и конкурентоспособен в условията на членството ни в ЕС. Промените, които настъпват, са следните.

- След 2007 г. **с около 8% намаляват лицата, които поемат риска и влагат ресурси за организиране на собствен аграрен бизнес**. Въпреки приетата Програма за развитие на селските райони (ПРСР) (2007-2013) със съответните мерки за модернизиране на аграрния сектор **производителността на труда за периода 2007-2010 г. намалява спрямо предприєдинителния период**. Това води до ниско равнище на конкурентоспособност и неефективно аграрно производство.

- Анализът на използването на земята показва, че от началото на преходния **период ПССП трайно намалява**. През 2010 г. ПССП намалява с 12% спрямо края на преходния период (1998/1999 г). През 2010 г. **обработваемата земя нараства с 3,4% спрямо 2007 г.** Главна причина за това е ефектът от прилагане на ОСП в частта „директни плащания”. Въпреки тази позитивна тенденция се наблюдава влошаване на структурата на използваната земя. **Използваната земеделска площ (ИЗП) почти ежегодно намалява (с около 1%) през периода 2007-2010 г.** Тревожна е тенденцията, че поради намаляване на използването на обработваемата земя за основни култури директните плащания на единица площ не може да се използват ефективно.

- В структурата на обработваемата площ **водещи са зърнените култури (44,1%) - главно пшеница, царевица, слънчоглед**. Силно намаляват производствата, които осигуряват по-висока трудова заетост и доходи. Основна причина за това е съкращаването на площите на интензивните култури. В подотрасъл **зеленчукопроизводство** (полски зеленчуци) **обработваемата земя през 2010 г. спрямо**

предприєдинителния период намалява с 47%, а спрямо 2007 г. – с 29%. За същия период площта на картофите намалява с 37%. Лозята намаляват съответно с 33% и с 21%, а трайните насаждения – с 11% и с 3%.

- Средствата по предприєдинителните фондове на програма САПАРД и другите национални програми не успяха да предизвикат траен интерес и да възстановят плодотворността. Създаването както на нови овощни градини, така и на лозя не може да компенсира изкоренените площи.

- **Процентното съотношение между животинската и растителната продукция се променя. През 2010 г. съотношението е 35:65**. Формираните се неблагоприятни пропорции за развитие на животновъдството се дължат на тежката криза, продължаваща и през трите периода на неговото развитие.

- Всички решения, които се вземат в млечния сектор след 2007 г., са резултат от новата организационна, пазарно-икономическа среда след приемането ни в ЕС. Това е среда на практическо адаптиране към политиката на ЕС в млечния сектор. Нейното развитие е свързано с продължаващите процеси на концентрация и окрупняване на производството. **Въпреки усилията през последните две-три години се наблюдава тенденция на намаляване на общия брой на млекодайните животни. Очаква се тази тенденция да продължи и в следващите години. Броят на млечните крави през 2010 г. спрямо 2007 г. намалява с 8%, на овцете майки – с 14%, а на козите майки – с 38%.**

- **Въпреки това експортният потенциал бързо нараства след 2007 г. Износът на аграрни продукти след присъединяването към ЕС нараства 2,5 пъти в сравнение с периода на преход**. През последните години единственият отрасъл в икономиката на страната, който формира положително външнотърговско салдо, е селското стопанство. Този показател го определя като жизнен отрасъл, способен да допринесе за изграждането на конкурентен и ефективен производствен бизнес потенциал (Slavova, Atanasova, 2008, 2009). Присъединяването на България към ЕС през 2007 г. доведе до промяна в структурата на търговията с аграрни стоки. Поради по-изгодните икономически условия за търговия на единния европейски пазар търговските потоци постепенно се пренасочват към държавите от ЕС, за сметка на други икономически общности и региони. През 2009 г. около 71,8% от българския износ се осъществява в Общността. Същевременно около 75% от доставяните в страната земеделски продукти са от държавите членки на ЕС. Въпреки спада на общия стокообмен на България със земеделски продукти през 2009 г., търговията с държавите от ЕС отбелязва ръст. Спрямо

2008 г. аграрният стокообмен с тези страни нараства с 4,2%, а износът – с 22%. Формирано е положително търговско салдо в размер на 212,7 млн. щ. д. (през предходната година салдото е отрицателно, в размер на 354,3 млн. щ. д.). По данни на НСИ водещите продуктови групи в структурата на **аграрния износ** през 2009 г. са: **маслодайни семена – 17,62%, тютюн и цигари – 13,77%, житни растения – 17,45%, меса – 6,00%, хранителни продукти на база житни растения – 5,75%, мляко и млечни продукти – 4,96%, хранителни продукти от зеленчуци и плодове – 4,23%**. Основните продуктови групи, формиращи структурата на вноса през 2009 г., са: **меса от животни – 8,70%, захар и захарни изделия – 5,82%, сурови и необработени тютюни – 4,92%**, и др. Във вноса през 2009 г. 55% се падат на преработените селскостопански продукти. Направеният анализ показва, че през периода на присъединяване на страната ни в ЕС търговията със аграрни продукти бележи стабилен темп на увеличаване. Определено стимулираща роля за това имат усъвършенстването и доизграждането на каналите за реализация на земеделска продукция, въвеждането на системата за електронна търговия, стоковите борси и тържища за селскостопански и хранителни стоки, изградени със средства от европейски програми.

- Развитие на аграрния сектор през двата главни периода на проучване показва, че въпреки трудностите на прехода, бавното и неефективно усвояване на средствата на предприєдинителните програми след присъединяването ни към ЕС икономическото състояние на аграрния сектор е относително стабилно. Основно това се дължи на сериозните икономически, финансови и пазарни възможности за промяна на сектора в посока на неговата модернизация с европейски средства.

Състояние и развитие на земеделските стопанства в условията на ОСП

През разглежданите периоди на развитие аграрният сектор преминава през драстични структурни промени като следствие от възстановяване на собствеността върху земята. От началото на прехода до членството ни в ЕС организационната структура на земеделските стопанства радикално се променя.

През отделните периоди на развитие земеделските стопанства в страната се характеризират с голяма динамичност по отношение на форми и структура на производството. Характерната за предприєдинителния период дуалистична структура на земеделските стопанства в общи линии се запазва. Тя се определя от големия брой дребни стопанства от полупазарен тип, създадени в резултат на реформата след 1992 г., и малкия брой големи стопанства (Bencheva, 2005; Bencheva, Vogoev, 2007).

През периода 2007-2010 г. в условията на реално членство в ЕС продължава промяната в структурата на земеделските стопанства. През този период се запазва тенденцията на намаляване на броя на стопанствата, като през 2010 г. той намалява с 26% спрямо 2007 г., а спрямо 2003-2005 г. – с 40% (табл. 2).

Най-многобройни са стопанствата на физическите лица, чийто дял е 98%. След присъединяването ни към ЕС постепенно се увеличава броят на търговските дружества, чийто дял достига 1%. Те изпреварват по разпространение едноличните търговци и кооперациите, чийто дял съответно е 0,6% и 0,3%.

Делът на земеделските стопанства с ИЗП до 2 ха през 2010 г. продължава да е най-голям – 83,2% (табл. 3). По-голямата част от стопанствата се класифицират като полупазарни, произвеждащи за собствено потребление. Много от тях притежават земя до 1 ха и това прави невъзможен техния достъп до повечето плащания по ОСП.

Над 78,2% от ИЗП е в стопанства с площ 100 и повече ха, като средният им размер е 534 ха.

Анализът на данните очертава две тенденции. От една страна, се наблюдава сериозно намаление на броя на земеделските стопанства – с 44% спрямо предходното преброяване през 2003 г. От друга страна, ИЗП нараства с около 25%. Тези противоположни тенденции водят до нарастване на средната площ, използвана в едно земеделско стопанство с над два пъти – от 4,44 ха на 10,14 ха, което свидетелства за протичащите процеси на уедряване на земеделските стопанства. Средният размер на едно стопанство в ЕС през 2010 г. е 14 хектара в сравнение с 12 хектара за стопанство през 2003 г. По отделни групи стопанства, в зависимост от юридическия статут, интензивността на тези процеси е различна, а в някои случаи – противоположна. Общото намаление на броя на земеделските стопанства се дължи основно на намалението на физическите лица (с 45%) и на кооперациите (с 53%), докато броят на търговските дружества е нараснал значително (с 57%).

Стопанствата в животновъдството следват почти същите тенденции на развитие. Все още производствените структури в животновъдството са раздробени, въпреки че се наблюдава тенденция към окупняване. Като цяло структурата на говедовъдното производство у нас се характеризира с малък брой едри модерни ферми и голям брой малки, осъществяващи дребно производство по екстензивен начин (Garnevskа, Bencheva, 2011).

Състоянието на производствените структури в млечното животновъдство се определя както от възможностите за ефективно развитие на сектора, така и от условията за прилагане на мерките на ОСП.

Таблица 2. Разпределение на земеделските стопанства според техния статут
Table 2. Distribution of farms by status

Юридически статут Legal Status	2003-2005 г.			2007 г.			2010 г.			Изменение Change 2010/2007, %	
	Стопанства, бр. Farms, nr	Стопанства, бр. Farms, nr	Площ Area, %	Стопанства, бр. Farms, nr	Стопанства, бр. Farms, nr	Площ Area, %	Стопанства, бр. Farms, nr	Стопанства, бр. Farms, nr	Площ Area, %	Стопанства, бр. Farms, nr	Площ, Area
Физически лица/ Individuals	581787	99	31,9	476,956	99,0	33,9	350,862	98,0	33,8	-26	18
Еднолични търговци/ Sole traders	2514	0,4	12,3	1,828	0,4	13,40	2,157	0,6	14,90	18	32
Кооперации/ Cooperatives	1749	0,3	36,6	1,156	0,2	23,80	948	0,3	17,70	-18	-12
Търговски дружества/ Commercial companies	1321,5	0,2	17,6	1,763	0,4	25,60	3,62	1,0	31,6	105	47
Сдружения и други/ Associations and other	297	0,1	1,6	217	0,0	3,30	324	0,1	2,0	49	-27
Общо/Total	587668	100,0	100,0	481920	100,0	100,0	357911	100,0	100,0	-26	19

Източник: МЗХ, Агростатистика
 Sources: MAF, Agrostatistics

Таблица 3. Разпределение на земеделските стопанства по размер на ИЗП
Table 3. Distribution of holdings by size of UAA

Размер на стопанствата Size of holdings	2003 г.			2010 г.		
	Бр. стопанства, Nr of holdings %	ИЗП/УАА, %	ИЗП на стопанство UAA of holdings, ha	Бр. стопанства Nr of holdings %	ИЗП УАА, %	ИЗП на стопанство, UAA of holdings, ha
0-1,99 ha	90,4	10,8	0,5	83,2	3,9	0,5
2-4,00 ha	6,4	4,2	2,9	8,2	2,5	3
5-9,99 ha	1,5	2,2	6,6	2,9	2	7
10-49,99 ha	1	4,4	24,7	3,5	7,7	21
50-99,99 ha	0,2	2,9	68,3	0,8	5,6	68
> 100 ha	0,6	75,6	566,1	1,4	78	544
Общо/Total	100	100	4,4	100	100	10

Източник: МЗХ, Агростатистика
 Source: MAF, Agro statistics

Основните нейни инструменти, които засягат развитието на млечните стопанства, са: директни плащания на единица площ; плащания при специални условия за животновъдни продукти; реструктуриране на стадата, система с квоти за млякото; стандарти за качество; експортни субсидии и организационни обединения на производителите.

Основни проблеми на развитие и прилагане на ОСП в аграрния сектор

Анализът на състоянието и развитието на аграрния сектор показва, че той е изправен пред редица сериозни проблеми както през прехода, така и при условията на членство в ЕС. По-важните от тях са:

- **Директните плащания по ОСП, които се прилагат по схемата на единните плащания на площ (СЕПП) определено са в полза на интензивните култури.** Поради размера на субсидиите се наблюдава преориентация към развитието на монокултурно производство. Очертава се развитие на едно земеделие с доминиращ растениевъден подотрасъл. То е представено предимно от зърненото производство и от технически култури. Експортната им ориентация е предимно на ниско рентабилни продукти в непереработено състояние. Главната причина е, че не се стимулира износът на преработена продукция. Като цяло в сектора Растениевъдство е налице ниска продуктивност. До голяма степен тя се определя от малкия размер на стопанствата, ниското ниво на механизация, ниското качество на семената и лошите практики на управление на земята. Липсата на инвестиции в земеделска техника и оборудване води до значително нарастване на използването на ръчен труд, а оттам – и ниска производителност на труда. Наред с това производството на животински продукти непрекъснато намалява.

- **Нерешен остава проблемът за комасацията на земеделската земя.** В тази връзка продължава необходимостта от уедряване на земеделските площи на базата на ясни икономически правила. Пътят на ускоряване на капитализацията на поземлената собственост е мощен стимул за консолидиране на разпокъсаните и маломерни площи. По този начин ще се спре раздробяването на вече уедрени парцели, пригодени за земеделски производствени цели. Посочените проблеми, наред със законовите нормативни пропуски за унаследяване на земеделските земи и развитие на отделните отрасли, са една от основните причини за недоброто състояние на арендуването на земята и недоброе развития пазар на земеделски земи.

- Важен елемент за развитие на потенциала на аграрния сектор и провеждане на ОСП има човешкият ресурс. В тази връзка сериозен проблем за развитие

на аграрния сектор се **оказват застаряването, ниското ниво на образование и заплащане, незадоволителната квалификация и управленски умения на работната сила.** Липсата на достатъчен административен и управленски капацитет се потвърждава и от направеното анкетно проучване. Според 10,2% от анкетиранияте трудностите по прилагането на ОСП се свързват с недостига на работна сила. 27,1% посочват недостига на административен персонал, а 25,4% – недостига на ръководен персонал. Явно липсата на необходимия административен и управленски капацитет и на микрониво е сериозна преграда за ефективно усвояване и управление на европейските и националните средства за развитие на аграрния сектор. Забавянето на процесите на модернизация, техническо и технологично обновяване, на въвеждане на нови сортове и породи животни, на иновативни решения за ефективно използване на ресурсите и повишаване на конкурентоспособността се дължи и на липсата на висококвалифицирани специалисти експерти. 55,9% от респондентите посочват недостига на квалифицирани тесни специалисти. В същото време се проявява много остър проблем с наемането на работна сила за изпълнение на нискоквалифицираните дейности и за ръчен труд. Недостигът на изпълнителски състав се посочва от 33,9% от анкетиранияте, а трудното намиране на общи работници се декларира от 45,8%. Проучването на експертното мнение показва, че най-голям дефицит има на професионални умения и компетенции (64,4%), умения за работа в група и екип (52,5%), технически и технологични компетенции (45,8%). Като сериозен проблем на наетия персонал анкетиранияте посочват нарушаването и неспазването на техническа, технологична и организационна дисциплина (49,2%). Недостатъчно развита е системата за професионално обучение на заетите в сектора, както и обхващат на консултантските услуги. Поради това 72,9% считат, че подобряване на професионалното обучение и квалификацията на заетите може да доведе до повишаване на ползите на ОСП за развитие на земеделските стопанства.

- **Развитието на модерно земеделие не може да се осъществи без специализирана земеделска кредитна система.** Липсата на широка мрежа от регионални кредитни земеделски институции ограничава достъпа до финансов ресурс. Поради това 12% от респондентите посочват като значителен проблем при прилагането на ОСП затруднения достъп до кредитиране. Освен това средствата от фондовете на ЕС според 31% от анкетиранияте трудно достигат до бенефициентите, особено до дребните земеделски стопани. От началото на 2010 г. усвояемостта на средствата по ПРСП за периода 2007-2008 г. обаче е едва 8,7% от договорените средства. Високата степен

на бюрокрация, липсата на административен капацитет, корупционните схеми, слабата информираност обезверяват масовия земеделски производител.

- **Трудният инвестиционен процес в аграрния сектор възпрепятства развитието му и води до понижаване на конкурентоспособността.** Негативният ефект на този процес се засилва още повече, като се съчетае с намаляване на преките чужди инвестиции (ПЧИ) общо за страната след присъединяването ни към ЕС. Намалението им през 2009 г. е повече от 2,5 пъти спрямо 2007 г. Преодоляването на този проблем може да се постигне чрез изграждане на нова финансова среда и система, която да улесни достъпа на фермерите до кредити. Основно в нея следва да се включат нисколихвени кредити с гратисен период за нови организационни структури, които произвеждат рентабилни, експортно ориентирани земеделски продукти. Приоритетно трябва да се създаде специално кредитиране за въвеждане на нови технологии, нови сортове и породи, комплексно технологично оборудване, иновативни решения и добри земеделски практики. Решаването на въпроса с кредитирането ще има благоприятен ефект и върху възстановяването на нарушената връзка между наука и практика. Липсата на ясна политика на подкрепа и ускорено внедряване на научните продукти в агробизнес практиката е сериозна причина за ниското равнище на продуктивност и конкурентност на аграрните продукти.

- **Недостигът на финансов ресурс, както и ПЧИ, ограничават развитието на нови производства, добавящи стойност към първичните селскостопански продукти.** Около 22% от анкетираните считат, че земеделските производители се нуждаят от инвестиции, за да адаптират производството си към фитосанитарните, хигиенните, ветеринарните и екологичните изисквания на европейското законодателство. За да решат успешно посочените проблеми, е необходима и държавна подкрепа и подпомагане по ПРСР.

- Важно направление за развитие на аграрния сектор и за повишаване на неговата конкурентоспособност е **развитието на аграрна промишлена интеграция.** Липсата на достатъчно преработвателни предприятия според 23,7% от анкетираните е пречка за развитие на интеграционните процеси. Важно е да се създадат икономически стимули, които да стимулират преработвателните предприятия да влягат местни суровини. Необходима е институционална подкрепа на местните производители за регионална интеграция и партньорство с цел производство на суровини в достатъчни количества с добро качество и с конкурентни цени. В животновъдството например това постепенно ще доведе до контролиран баланс на вноса на суровини (сухо или кондензирано мляко, замразено

месо и др.) От своя страна предприятията в преработвателния сектор сериозно следва да подобрят маркетинга и реализацията на продукцията с цел завоюване на стабилни пазарни позиции. Липсата на институционализирана система за проследимост, безопасност и качество на храните срива доверието на потребителите. Доверието може да бъде възстановено само при сертификация на храните, спазване на стандартите на ЕС и добре организирани маркетинг и реклама.

- **Недостатъчно развитите земеделски стопанства също затрудняват ускореното развитие на аграрния сектор.** Това затруднява адаптацията им към пазарните принципи и изискванията на ОСП. Забави се процесът на реструктуриране на полупазарните стопанства в пазарни. Според 56% от респондентите без подобряване на икономическата среда, модернизация на производствените условия, въвеждане на нови сортове, породи, технологии на отглеждане, комплексно механизирано оборудване, целящо производство на качествени аграрни продукти, те не могат да се превърнат в конкурентни земеделски стопанства. Като цяло бенефициентите много добре оценяват подкрепата за създаване на стопанства на млади фермери (29%), което е особено важно за възстановяване на аграрния сектор. Висока е ползата от дейностите за модернизиране на земеделските стопанства (44,1%). Резултатите показват още, че по-голямата част от средствата са използвани за закупуване на техника за сектора на полските култури. Една малка част са насочени към сектори като животновъдство, плодове и зеленчуци. Това внася известна небалансираност на усвояваните средства. Установената слаба ефективност на подкрепата на полупазарните земеделски стопанства се потвърждава и от мнението на проучваните бенефициенти. Около 20% от тях виждат полза от подкрепата на тези стопанства.

- **В тази връзка директните плащания, които се разпределят чрез СЕПП, са особено важни за подкрепа на доходите и за предотвратяване на масови фалити и отказ на производители от земеделска дейност.** Поради тази причина ползите от директните плащания се подкрепят от 54,2% от анкетираните. Производителите решават какво да произвеждат, като са сигурни, че ще получат същия размер на помощта, без значение на избраната култура и така да се адаптират към търсенето. В действителност обаче, пречупена през призмата на реалностите на пазара на земеделска продукция, тенденцията е съвсем различна. Производителите се ориентират към подсектори и отглеждане на култури с ниски производствени разходи с цел да реализират печалба от самото обработване на земята и полагащите им се

субсидии, без да се разчита на приходите от реализирането на продукцията и без качеството или видът да бъде съобразен с нуждите на пазара.

- **За директни плащания не могат да кандидатстват приблизително 250 хиляди, тъй като не покриват изискването за притежаван парцел земя с площ над 0.5 ха.** Изключително спорно е и дали друга група от 70 хиляди стопанства с площ между 0.5-1 ха ще намерят стимули да кандидатстват за субсидии. Главната причина е, че в повечето случаи те ще се използват за покриване на транспортните и административни им разходи, свързани със самата процедура по кандидатстване. Така групата от възможните бенефициенти по механизма за директни плащания се свива до около 110-130 хиляди. По данни на МЗХ броят на регистрираните земеделски производители от 2007 г. до 2009 г. се увеличава. През 2009 г. в Регистъра на земеделските производители са регистрирани, пререгистрирани и вписани 100 195 производители. Земеделската площ, регистрирана за подпомагане в системата за идентификация на земеделските парцели (СИЗП), обаче намалява.

- **По отношение на прякото достигане на субсидиите и до най-малките производители не може да се разчита и на мерките по ПРСР.** Причината е, че по тази програма съществува ограничително условие - кандидатите да бъдат с размер над 1 икономическа единица, в която категория не влизат около 360 хиляди стопанства. Непрякото отражение при ефективно прилагане на ПРСР обаче се очаква да допринесе за цялостното развитие на селските региони и да доведе до повишаване на жизнения стандарт чрез развитие и изграждане на инфраструктура, осигуряване на социални услуги и алтернативи за трудова заетост извън земеделието.

- **Друга особеност е неравномерното разпределение на субсидиите.** През 2007 г. 50,2% от предприятията са получили под 200 евро за годината или 2,4% от общия финансов пакет. В същото време 5079 от бенефициентите, което е 6,8% от общия брой на одобрените искания, са получили по над 5000 евро. Подобна диспропорция създава предприятия, които не работят на конкурентен принцип и са тясно специализирани предимно в производство с ниски разходи. Постепенно секторът ще подлежи на монополизация, губейки позициите си първо на международните пазари, а впоследствие – и на вътрешния пазар.

Основни насоки за развитие на аграрния сектор в рамките на ОСП – 2014-2020

В контекста на разкритите проблеми в светлината и очакваните промени на ОСП, бъдещото развитие на българския аграрен сектор ще зависи от:

- **Устойчиво развитие на селските райони и увеличаване на средствата за опазване на околната среда** – подобряване на условията на живот и труд на заетите в земеделието и горите и на живеещите в селските райони; активна социална политика за заетите в земеделския сектор; постигане на висока ефективност на аграрното производство чрез комплексно развитие на селските райони (Bencheva, Bogoev, 2007).

- **Създаване на дългосрочна устойчивост на аграрния сектор** чрез използване на естествените конкурентни предимства на благоприятен почвен и климатичен потенциал, богати производствени традиции, квалификация и опит; широко прилагане на добри земеделски и екологични практики и развитие на екологосъобразно земеделие, увеличаващо биоразнообразието и почвеното плодородие;

- **Провеждане на структурна реформа и повишаване на ефективността и конкурентоспособността на аграрното производство** и преработвателния сектор и създаване на условия за експортно ориентиране на селското стопанство; активна политика за представяне на българските аграрни продукти в страните от ЕС и другите ни перспективни търговски партньори; политика на подкрепа и модернизиране на земеделските стопанства и особено тези на младите фермери;

- **Създаване на условия за увеличаване на инвестициите в земеделието, модернизация на производствените структури** (секторни, отраслови, продуктови) и създаване на нови клъстерни, мрежови форми на организация и управление на всички участници в продоволствената верига;

- **Усъвършенстване на законодателството, регулиращо поземлените отношения**, в т.ч. усъвършенстване на принципите, правото, условията и размера на унаследяване, оземляване, ползване, опазване и собственост на земеделска земя, преустановяване на раздробяването на земята;

- **Създаване на благоприятна среда за научни изследвания и трансфер на научните постижения в реалната агробизнес практика**; използване на целия потенциал на университетите и научноизследователските институти, технологично модернизиране и сортово реструктуриране с цел създаване на конкурентни предимства; създаване и разпространение на нови сортове, технологии и добри практики, както и създаване на нови продукти. Развитие на целия иновационен потенциал на аграрния сектор да се фокусира върху повишаването на неговата конкурентоспособност.

- **Разработване на целеви програми** и предприемане на специални мерки по отношение на дейностите, подпомагащи земеделското производство - хидромелиорации, растителна защита и агрохимия и ветеринарно дело;

- **Засилване на процесите на интеграция** чрез изграждане на регионални агроклъстери като инструменти на политиката за насърчаване на икономическото развитие и конкурентоспособността на аграрния сектор на регионално равнище.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Направеният анализ на състоянието на аграрния сектор показва, че и през двата главни периода на развитие преди и след 2007 г. са допуснати редица слабости в провежданата аграрна политика. Грешките на дългия и мъчителен преходен период създадоха редица бариери на неговото ефективно и конкурентоспособно развитие.

Въпреки стабилизацията на макроикономиката, особено след членството в ЕС, резултатите на аграрния сектор през последните години са далече под неговите потенциални възможности на ефективно използване на производствените ресурси за производство на висококачествени и конкурентни на вътрешния и международния пазар продукти. Конкурентният натиск върху българското земеделие на вътрешния и външния пазар с присъединяването на България към ЕС нараства.

Продължава негативната тенденция на влошаване на възрастовата структура на заетите и наетите в земеделието. Под 35 г. са само около 12,5% от работещите. Равнището на производителността на труда в сектора остава по-ниско в сравнение с периода преди влизането ни в ЕС.

И след 2007 г. продължава тенденцията на зависимост от вноса на традиционно произвеждани храни като плодове, зеленчуци, грозде, месо, мляко за преработка и др. В условията на задълбочаваща се икономическа криза страната продължава да отделя ценен финансов ресурс за внос на храни от първа необходимост. Аграрната политика, от една страна, трябва да бъде насочена към стабилизиране на структуроопределящи групи на основни земеделски стоки, които имат експортен потенциал и реални условия за производство. От друга страна, трябва да се търсят възможности за конкурентоспособността на тези земеделски стоки на международния пазар чрез отчитане на интересите на всички пазарни субекти.

Радикално се промени организационната структура на земеделските стопанства. След присъединяването ни към ЕС, въпреки че се запазва високият дял на стопанствата на физическите лица (98%), се наблюдава тенденция на уедряване на земеделските стопанства. Тенденцията на окрупняване на производствените структури се наблюдава и в животновъдството.

Развитието и адаптирането на аграрния сектор към ОСП е свързано с различни по своя характер и мащаб проблеми. Въпреки трудностите аграрният сектор постепенно се адаптира към изискванията на ОСП. Експертните оценки показват, че прилагането на ОСП води до положителни промени в аграрния сектор.

REFERENCES

- Agricultural reports, MAF, 1999-2011.
 Survey among farmers, Agricultural University, 2012.
 Newsletters, Department of Agro statistics, 2000-2011.
Bencheva, N., 2011. Regional clusters to increase efficiency and competitiveness of agricultural production, Academic Publishing in Agricultural University, Plovdiv, 7-34.
Slavova, Y., M., Atanasova, 2008. Bulgarian Agriculture “ Challenges, Problems and Tendencies of Development in the Condition of CAP, Agricultural economics and management, 3, 9-16.
Slavova, Y., M. Atanasova, 2009. The Bulgarian agriculture in the conditions of the world economic crisis – Problems and perspectives. Agricultural economics and management, 3, 8-15.
Bencheva, N., 2005. Transition of Bulgarian agriculture: present situation, problems and perspectives for development. – Journal of Central European Agriculture, Volume 6, Number 4, 473-480, <http://www.agr.hr/icea/issues/icea6-4/pdf/icea64-9.pdf>.
Bencheva, N., 2007. Main problems of milk sector in Bulgaria after the accession to the EU, conference presentation, Bergamo, Italy, <http://www.asdaplovdiv.eu/>
Bencheva, N., Bogoev, G., 2007. Rural regions in Bulgaria - constrains and perspectives for development, Management Agricol, Seria I, Vol. IX,(2), 109-116, Editura Agroprint Timichoara.
Gamevska, E., Bencheva N., 2011. Development and challenges of Bulgarian dairy industry in the last two decades, 18th International farm management association congress, Thriving in a global world innovation, co-operation and leadership, 181-188, New Zealand, http://www.ifmaonline.org/pdf/congress/11_Gamevska&Bencheva_P181-188.pdf

Статията е приета на 17.04.2012 г.
 Рецензент – доц. д-р Георги Богоев
 E-mail: gbogoev@au-plovdiv.bg